

Domokos Veronika

**Vallási tradíció és etnikai törésvonalak
Kárpátalján**

Egy antropológiai esettanulmány első kérdései
és válaszlehetőségei

**Religious Tradition and Ethnic Fault Lines
in Kárpátalja (Sub-Carpathia)**

The key questions of the study centre on the divisions within the religious and ethnic mixture of the Sub-Carpathian region and the forming of ethnic and religious groups. In the case of a multiethnic community region (and minority identity), religion, this integrating social force, through which the cultural systems of a given community become manifest, helps reveal the basic phenomena associated with the development and the living of a „particular cultural environment” and ethnic identity. The understanding of these reveals a correlation between religion and ethnicity, the communication of ethnic contents expressed within denominations, traditions and historic memory, the answers given to the transforming in religious tradition, and the manifestations of the connections between religion and ethnicity in relation to the change of the calendar. The author explores whether in the religious traditions and customs there is a connection between the majority Greek Catholic Hungarian community and Hungarian identity, and whether the separation from the various groups appears along religious or ethnic categories. The author pries into the connections between the religious and ethnic contents of identity that map the relationship with Hungarian identity in the life of the members of the community. How does then religion and ethnicity communicate in the region? In exploring this, the study applies the tools of cultural anthropology to the minority context.

Előszó

Jelen írás egy kétéves, jelenleg is folyamatban lévő kutatás első fázisát, a terepen tett „első lépéseket” és megfogalmazódó kérdéseket, valamint a kutatás folyamán szerzett tapasztalatokat, válaszlehetőségeket, röviden: az első képet, „pillanatfelvételt” tükrözi. Az azóta eltelt időszakban többször is alkalmam nyílt hosszabb-rövidebb időt a terepen tölteni¹, „eleget téve” a kulturális antropológia egyik legfontosabb módszerének, a részt vevő megfigyelésnek. Annak függvényében, ahogyan egyre járatosabb lettem Kárpátalja etnikai és felekezeti összetettségét illető kérdéskörben, és ahogyan az általam kutatott közösség tagjaival egyre elmélyültebb kapcsolatot alakítottam ki – mindennek köszönhetően egyre magabiztosabban mozogtam a terepen, nem is beszélve arról, hogy a szigorúan vett „kutatói” szerepkört túllépve, egy baráti, „intimebb” kontextusban feltett kérdésekre sokkal mélyebb tartalmi rétegeket érintő válaszokat kaphatunk –, úgy váltak kérdéseim

¹ Kutatásaimat az idei évben a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatásával végzem.

egyre árnyaltabbá, módszereim „kifinomultabbá”, megközelítem „lecsiszoltabbá”, megnyilvánulásaim a különböző kommunikációs és interakciós helyzetekben gördülékenyebbé és adekvátabbá. Szép lassan tehát kibontakozott előttem a vallás és etnicitás összefüggéseinek mély rétegeket érintő, az élet csaknem minden területére kiterjedő – hiszen a vallási és etnikai identitás a mindennapi élet strukturáló ereje (Nieder Müller 1989: 204) –, egyre komplexebb képe.

Ez a tanulmány tehát annak végigkövetését tekintve is érdekes lehet, hogy hogyan születik meg egy „első antropológiai tanulmány”, a kérdésfeltevéstől az első válaszokig, az első tapasztalatok és meglátások összegzéséig.

Bevezetés

Tanulmányomban a tiszaujhelyi görög katolikus közösség tagjai között végzett terepmunka bemutatásával a vallás és etnicitás összefüggésének témakörében felmerülő kérdésekre keresek választ. Fő kérdéseim a kárpátaljai régió vallási és etnikai sokszínűségén belül megnyilvánuló elkülönülés, a különböző etnikai és vallási csoportok formálódása köré csoportosultak. A vallásban mint társadalmi integráló erőben kifejeződnek az adott közösség kulturális rendszerei (vö. Geertz 2001). Egy multietnikus régió esetében a vallást e megközelítésben vizsgálva feltárhatóvá válnak a kisebbségi közegben a „saját kulturális környezet” és az etnikai identitás kialakításának, megélésének elemei, „alapjelenségei” is. Ezen „alapjelenségek” értelmezése vezethet el bennünket a vallás és etnicitás összefüggéséhez, a felekezeti-szerűen belül megnyilvánuló etnikus tartalmak, a tradíció és a történelmi emlékezet kommunikációjához. Mindezek példája lehet egy vallási tradíció megváltoztatása és az erre adott válaszok. E tradícióváltozás jelen esetben a naptárváltás jelensége. A vallás és etnicitás összefüggéseit e jelenségen keresztül szeretném bemutatni. Leginkább arra voltam kíváncsi, hogy a többségi magyar görög katolikus közösség és a magyarságtudat viszonya megjelenik-e a vallási tradíció és szokások által. Vallási vagy etnikai kategóriák mentén fogalmazódik meg a különböző csoportoktól való elkülönülés? Hogyan kapcsolódnak össze az identitás azon vallási és etnikai tartalmai, melyek a magyarsághoz való viszonyt képezik le a közösség tagjai számára? Hogyan kommunikál tehát egymással a vallás és az etnicitás e térségben?

Hangsúlyozni szeretném, hogy kutatásom bemutatása esettanulmány: az egyes települések között alapvető eltéréseket találunk, mind azok etnikai, mind felekezeti összetételében,² melyek hatást gyakorolnak az interetnikus kapcsolatok alakulására. Emellett egyéb tényezőkkel is számolnunk kell: az ezekre adott válaszok sem egységesek, hanem az adott vallási-etnikai közegnek megfelelően formálódnak. Kutatásom tehát egy olyan egyedi, mikroszinten megnyilvánuló példával szolgálhat a vallás és etnicitás kérdéskörének vizsgálatában, ahol a tágabb, regionális kontextuson belül a vizsgált jelenségek komplexebb valóság tartalmakkal bővíülhetnek.

A görög katolikus egyházközösségek esetében két további tényezőt kell figyelembe vennünk. A szovjet rendszer idején az állam a görög katolikus egyházközösségeket a pravoszláv

² Tiszaujhely közelében több olyan falu is van (Fancsika, Feketeadó), ahol a magyarok kisebbségben vannak. Az, hogy milyen felekezeti templomokat találunk, szintén községenként változik. A Tiszaujhelytől csupán pár kilométerre fekvő Tiszabökény szinte teljesen magyar. Ott, ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, a naptárváltás elsősorban nem az etnikai identitás kifejezésére szolgál.

egyházközségekre olvasztotta be, ezzel gyakorlatilag megszüntette a görög katolikus vallás legális gyakorlásának lehetőségét. A papoknak le kellett mondaniuk a római pápa fennhatóságáról, s e helyett a moszkvai pátriárkát kellett elismerniük legfelsőbb vezetőjüknek. Az aposztáziát megtagadó papok kényszermunkatáborba kerültek, vagy el kellett menekülniük. Bár 1989-ben sor került a görög katolikus egyház rehabilitációjára, a mai napig nem tudtak minden egykori görög katolikus templomot és parókiát visszaszerezni a pravoszláv egyháztól. Egyes falvakban közös templomhasználatban egyeztek meg, ami számos konfliktus forrása lett (Botlik 1997: 297, vö. Geszti 2002).

A másik tényező maga a naptárváltás, melynek bevezetése az egyes járásokban és falvakban nem egységes. Az első kezdeményezések 1916-ra tehetőek, amikor a munkácsi, az eperjesi és a hajdúdorogi egyházmegyékben bevezették a Gergely-naptár használatát. Azonban több településen e rendeletet vissza kellett vonni a lakosok ellenkezése miatt. Az eperjesi főpásztor pl. fakultatívvá tette a Julián-naptár használatát. A trianoni békeszerződés következtében a püspökségek feldarabolódtak, ami gyakorlatilag lehetetlenné tette a kérdés egységes rendezését (Botlik 1997: 206). Így Kárpátalján belül is, míg Beregszász és Ungvár környékén már régóta a Gergely-naptár használata az elterjedtebb, a nagyszőlősi járásbeli falvak nagy része az elmúlt években indított a naptárváltást célzó törekvéseket, vagy egyáltalán nem tért át a Gergely-naptár használatára.

Esettanulmányom e konfliktushelyzetre fókuszál: ezáltal ugyanis olyan, az egymás mellett éléssel kapcsolatos vélekedésekkel, „mély” jelentéstartalmakkal (Leach 1996: 46) is megismerkedhetünk, melyek kialakulása nem azonos a konfliktus létrejöttével, nem pusztán e helyzettel, vagy ennek következményeivel indokolható. Ezek interpretálása révén a teljes közösség bemutatathatóvá válik, érintve, ahogy azt látni fogjuk, a görög katolikus közösség magyar tagjain kívül mind a nem magyar görög katolikusokat, mind a református magyarokat is. Emellett eljuthatunk kérdésünk megválaszolásáig: miért fontos a tiszaujhelyi görög katolikus magyarság számára a naptárváltás?

Vallás és etnicitás kulturális antropológiai vizsgálatában – a fentiek alapján – a hangsúlyt a lokalitás fontosságára és a mikroközösségek vizsgálatára kell helyeznünk. Kutatásom jellege nagyban meghatározta kutatási módszereimet is: az interjúkészítést és a részt vevő megfigyelést alkalmaztam, mivel azt gondolom, ezeknek a módszereknek a segítségével lehet igazán a tárgyalandó problematikához közel kerülni, azt a közösség „belső kategóriái” által értelmezni. Egy olyan „mélyfúrásra” törekedtem tehát, amely lehetőséget ad arra, hogy e téma összetettségében és árnyalataiban váljon megragadhatóvá.

„*A vallás mint etnikai kohéziós erő elsősorban akkor jöhet számításba, ha egy etnikum vallásában eltér környezetétől*” (Bartha id. Papp 2001: 168). Nem egy szociológiai és antropológiai kutatás született ezen állítás szellemében, eme „kitételnek” megfelelő kisebbségi közegben (vö. Papp 2001). Etnikus tartalmakat azonban egy olyan közösséget vizsgálva is találhatunk, melynek vallása nemhogy nem tér el környezetének vallásától – a görög katolikus ruszinoktól és ukránoktól –, hanem azt széles körben egy másik etnikummal azonosítják. A nem magyarok részéről igen elterjedt az a vélekedés, hogy a kárpátaljai magyarok mind reformátusok, s hogy a magukat magyarnak valló görög katolikusok valójában elmagyarosodott ruszinok (egy Huszton szolgáló ukrán görög katolikus pap is e nézetet fejtette ki beszélgetésünk során), noha a tiszaujhelyi görög katolikus közösség tagjai „igazi” magyarnak vallják magukat. „*Magyar vagyok, magyar iskolába jártam, jobban tudom a magyar Himnuszt, mint némelyik magyar.*”

Mint ahogyan a bevezető sorokban említettem, etnikus tartalmak egyes vallási tradíciók vagy e tradícióváltásokra adott válaszok mentén is megnyilvánulhatnak. E tradícióváltozás, azaz a naptárváltás, és az erre adott válaszok értelmezése vezethet el bennünket a

tiszaujhelyi görög katolikus közösség magyar tagjainak etnikai identitásához. Az a feltevés, miszerint egy tradíció belüli változás következtében kialakult konfliktushelyzet alkalmat ad arra, hogy az etnikai törésvonalakról élesebb képet kapjunk, kutatásom előzetes hipotézisének felel meg. Megközelítem fókuszában tehát a valláson belül megnyilvánuló etnikus–kulturális jelentések vizsgálatát áll, de – később látni fogjuk – ezek nem választhatók el a vallás szakrális elemeitől – bár a vallás szakrális tartalmait a maga „teljességében” nem érintem. Ugyanígy nem tárom fel részletesebben az etnikai identitás egyéb aspektusait, bár az esetleges történelmi-politikai utalásokat nélkülözhetetlenné teszi a jelenség értelmezésének tágabb kontextusba ágyazása: maga a jelenségre adott válaszok mentén kibontakozó kép nem értelmezhető a térség alapvető szociokulturális és történelmi ismerete híján.

A konfliktus színhelye: a terep

A Tiszabecs–Tiszaujlak magyar–ukrán határtól csupán pár kilométerre fekvő Tiszaujhely vallási és etnikai szempontból is összetett. A mintegy ezeröttszáz fős település magyar többségű, s nagy többségben vannak a görög katolikusok: számuk kb. nyolc–kilencszáz fő, közülük százötven főre tehető azok száma, akik rendszeresen járnak templomba. A reformátusok száma három–négy százalék. A lakosság maradék része római katolikus és pravoszláv vallású, ill. egyéb kisegyházak között oszlik meg. A faluban a görög katolikus és a református templomon kívül épülni fog egy pravoszláv templom is, miután idén nyáron megalakult a pravoszláv egyházközség. A római katolikusok leginkább a görög katolikus szertartásokra járnak, egyrészt mert római katolikus templom nincs a faluban, másrészt ők általában vegyes házasságban élnek görög katolikusokkal. Jelentős számú a görög katolikus–református vegyes házasság is, ez a tény fontos szerepet játszik a mostani helyzet és a naptárváltásra adott válaszok értelmezésében.

A görög katolikus közösségbe ukránok, ruszinok is tartoznak, bár csak kevesen beszélnek közülük magyarul. Ezért rendszeresen előfordul, hogy a szertartás bizonyos részeit, vagy külön kérésre (keresztelő stb.) a pap egyházi szláv nyelven is végzi. Megfigyelésem szerint ilyenkor a közösség magyar tagjai ugyanúgy éneklék az adott részeket, mint előtte magyarul. Ez is jól mutatja az „egymás mellett élést”: a különböző etnikai csoportok egyazon vallási közegeben érintkeznek egymással.

A pap szerepe és személye a naptárváltás kapcsán

A konfliktus bemutatása előtt elengedhetetlen a jelenleg³ Tiszaujhelyen szolgáló görög katolikus pap, István atya személyének és szerepének bővebb tárgyalása. Szállásom a görög katolikus parókián volt, így István atyával és feleségével alkalmam nyílt kötetlen beszélgetéseket folytatni. Rendszeresen előfordult az, hogy esténként az napi tapasztalataimat megosztottam velük, vagy ezekkel kapcsolatban kérdéseket tettem fel.

Ennek köszönhetően ismerhettem meg jobban az ő interpretációjukat, mely fontos összetevőnek bizonyult értelmezésem során. István atyán kívül megismerkedtem a Karácsfálván, ill.

³ István atyát és családját e tanulmány megírása óta egy másik községbe helyezték át. Ez a változás meglehetősen jelentősnek bizonyult a közösség életében, és új kérdésekre vezetett, melyek megválaszolásával egy jövőbeni tanulmányban részletesen foglalkozom majd.

Tiszabökényben szolgáló pappal is, vele szintén többször lehetőségem adódott beszélgetni, vagy elkísérni őt az említett falvakba.

István atya mellett, hogy létrehozta a parókia szomszédságában lévő, még építés alatt álló közösségi házban tartott, korcsoportonként a hét különböző napjaira beosztott hittanórák rendszerét, olyan tevékenységeket, szokásokat is bevezetett, melyek nem kapcsolódnak szorosan a vallás gyakorlásához, de jelentős közösségformáló erővel bírnak. Ilyen pl. a számos kirándulás Magyarországra, „hittanos” biciklitúrák stb. A Karácsván épülő görög katolikus gimnázium létrehozásában is közreműködött.⁴

István atyában sokan látják a naptárváltás „élharcosát”, noha ő maga nem tulajdonít személyének a váltásban játszott nagy szerepet. Abban, hogy a többség a naptárváltás körül kibontakozó konfliktusban az atya mellé állt, nem elhanyagolható az a szerep, amit betölt a közösség életében: mint ahogyan az egyik idősebb férfi fogalmazott, „*azért van a pap, hogy kormányozza a népet*”. Az atya rendkívül pozitív megítélésnek örvend, a beszélgetések során ebben a kérdésben rendszeresen előforduló érvként szerepelt az az esztétikai minősítés, miszerint „szépen végzi” (a szertartást). István atya és családtagjai Magyarországról tizenkét éve költöztek át – a szovjetrendszer egyházpolitikájának következtében paphiánnyal küszködő (Botlik 1997: 299) – „missziós területnek” számító kárpátaljai faluba.⁵

A pap „magyarországiságáról” kialakított vélemények értelmezésén keresztül eljuthatunk az „anyaország” vallásosságáról kialakított képhez is. Azon az általános véleményen túl ugyanis, hogy Magyarországon kevésbé vallásosak az emberek,⁶ sokan egyes szokások elhanyagolásának elterjedését is a Magyarországról érkezett, fiatal papok hatásának tulajdonítják. Az egyik ilyen szokás például a fejkendő használata, ami kötelező templomi viselet az asszonyok számára (vö. Ivancsó 1997). Maga a pap felesége sem hord kendőt, amit ő pusztán e viselet kényelmetlenségével indokol. A gyülekezet tagjai – főleg az idősebb asszonyok – azonban a vallásosság gyengüléseként, a vallási törvények figyelmen kívül hagyásaként értelmezik. „*Ez elég hehlytelen. Mindig úgy esküszik az ember; már egy lány, mikor menyasszony, hogy a kendőt kellett a templomba vinni, és a pap az esküvő alatt rátette a fejére. Mostan már elmennek áldozni is kendő nélkül! Ezt a Biblia se mondja! Mióta bejött az, hogy itt vannak erre magyar papok is, behozták, meg van engedve.*” „*Nagyon rossz, mikor az ember körbenéz a templomban, azt azt sem lehet tudni, ki a lány, ki az asszony...*”. A másik, számukra „furcsa szokás” a pap tegezése, ill. ennek lehetősége. A fiatalok között is akad, aki ragaszkodik a pap magázásához. Ez – az atya interpretációját követve – a papot általában megillető nagyfokú tiszteletről utal, mely tiszteletet – illetve ennek magyarországi hiányát – szintén a magyarországi vallásossággal állították párhuzamba.

Kibontakozó konfliktus: a naptárváltás

A naptárváltás „kiharcolása” körüli bonyodalmakon túl a váltás nyomán egyéb konfliktusok és változások indultak be. István atya már pár évvel ezelőtt megpróbálta bevezettetni a Gergely-naptár használatát, ám ezt nem sikerült elérnie a püspöknél. Sőt, felmerült annak a lehetősége, hogy megvonják hozzájárulásukat ott tartózkodásához. Az idei évben újra próbálkozott, a felsőbb egyházi vezetés

⁴ Az azóta felépült, Sztojka Sándor nevét viselő Görög Katolikus Líceumban 2003 szeptemberében indult el a tanítás.

⁵ Nemcsak magyarországi papok szolgálnak jelenleg kárpátaljai községekben, hanem pl. a hajdódorogi görög katolikus gimnáziumban, ill. a nyíregyházi Görög Katolikus Hit tudományi Főiskolán többen tanulnak Kárpátaljáról.

⁶ A Kárpát-medence magyarságával foglalkozó vallásszociológiai felmérések szerint a kárpátaljai magyarok közül vallották legtöbben magukat vallásosnak. (vö. Gereben 1999)

azonban ezúttal sem hagyta jóvá kezdeményezését. Erre a híre a hívek egy csoportja aláírásgyűjtésbe kezdett, s a közösség csaknem kilencven százaléka a naptárváltás mellett voksolt. Ezt követően többen különbuszokkal Ungvárra mentek, hogy így szerezzenek a püspök előtt érvényt akarataknak. „Akciónk” végül sikerrel járt: a 2002. év húsvéti előtti nagybőjtőt már a Gergely-naptár szerint kezdték el. Ebben az időszakban a környező falvak közül több (Karácsfalva, Tiszabökény Batár, Csepe, Mátyfalva) is bevezette a Gergely-naptár használatát. Bár a közösség nagy többsége a pap mellé állt, a váltás konfliktusokat és egyéb változásokat idézett elő a faluban. Azok közül, akik a váltást elutasítók kisebbségben lévő csoportjába tartoznak, néhányan úgy érzik, elárulták őket vallásukban, noha a pap hangsúlyozta, nem magában a vallásban, csak az ünnepek időpontjaiban történik változás. Vannak olyanok is, akik emiatt elhagyták a tiszai helyi közösséget, és a nagyszülősi görög katolikus templomba járnak át. „*Én majd akkor megyek be abba a templomba, ha majd akkor harangoznak, amikor nekem van ünnep.*” „*Nagyon szépen szolgál István atya, de nagyon hibás, mert megfásította az embert ezzel a vallással (...) nem kellett volna ezt megtennie! És így, sutyomban csinálták, aki fele református, fele görög (görög katolikus), fele ilyen, fele olyan...*” – utalt például egyik interjúalanyom a nagyszámú görög katolikus–református vegyes házasságra, melyek szerepéről később szó lesz még. Másrészt általános vélemény az, hogy a konfliktusban a magyarok tartottak ki a pap mellett, az egyéb etnikumú görög katolikusok nem, ami már etnikai alapú elkülönülésre utal. „*Itt a faluba együtt jártunk velük a templomba. Most meg hogy jött ez a naptárváltás, elálltak tőlünk.*”

István atya úgy ítéli meg, hogy a naptárváltás kérdésében „*nagyon nagy az érzelmi kötődés.*” Bár többször is utalt arra, hogy a váltás csupán a dátumok megváltozását jelenti, az ünnepek rendje, a szertartás – tehát a szakrális tartalom – változatlan marad, a váltásban ő is az etnikai identitás manifestációját látja. „*Szinte utolsó pillanat volt ez a naptárváltás, hogy Tiszaijhegy magyar falu maradhasson...*” – említette egyik beszélgetésünk alkalmával. Többször említődött Ortutay Elemér⁷ figurája is, aki sokszor mondogatta: „*Görög katolikus és magyar pap vagyok.*”

„Egymásra hatások”: görög katolikusok a pravoszláv egyházban

A „pravoszláv idők”

A pravoszláv valláshoz való viszonyulást több szempont miatt sem lehet kihagyni az általam értelmezett jelenségkörből. Az egyik, a pravoszláv és a görög katolikus vallás kommunikációja szempontjából jelentős periódus a bevezetőben már említett szovjet rendszer időszaka, a görög katolikus egyház megszüntetésének, a vallásgyakorlás betiltásának bő negyven éve. „Técsőn (...) például a magyar ajkú görög katolikusok a római katolikus templomba kezdtek el járni, s vallásos életük ezt követően a római katolikus vallásgyakorláshoz igazodott. Ez a jelenség Kárpátalján általában jellemzőnek, a középosztály körében kizárólagosnak mondható” (Bartha 1999: 16). Bár a helyzetet nagymértékben meghatározhatta az, hogy Tiszaijhegyen nincs római katolikus templom, tapasztalataim gyökeresen ellentétesek ezzel az állítással. Ennek azonban nem csak a római katolikus templom hiánya lehetett az oka: többen is úgy fogalmaztak, hogy a szertartás hasonlósága fontosabb, mint az, hogy a római pápa vagy a moszkvai pátriárka alá tartoznak-e. Beszélgetőpartnereim közül azoknak, akik továbbra is el-

⁷ Ortutay Elemér (1916–1997) teológiai tanár és görög katolikus lelkész volt, aki szintén megjárta a kényszermunkatábor az aposztázia elutasítása miatt. Szabadulása után saját házában titokban miséket celebrált, órákat adott. Alakja szinte legendássá vált: a görög katolikus magyarság egyik „példaképévé” vált, aki mind vallási, mind etnikai identitásához élete végéig hű maradt (Botlik 1997: 307)

jártak a templomba, feltettem a kérdést: mit tettek volna akkor, ha van a faluban római katolikus templom is? Kivétel nélkül azt válaszolták, akkor is a pravoszláv rítusokon vettek volna részt. „*Én öntudatosabb vagyok annál, mint hogy elmenjek egy római katolikus templomba.*” Mivel a görög katolikus és a pravoszláv liturgia nem sokban különbözik egymástól – mindkettő bizánci rítusú (Bartha 1999: 5) –, elsősorban ennek köszönhető az, hogy a görög katolikus vallás megszüntetésének idején a többség továbbra is ugyanabba a templomba járt. Noha „hivatalosan” pravoszlávként regisztrálták őket, ezt az időszakot ők ugyanúgy görög katolikusként élték meg. sőt, sokan abban a tényben látják egyházközségük fennmaradásának, azaz újbóli felvirágzásának okát, hogy továbbra is kitartottak templomuk mellett. Akadt olyan ember is, aki római katolikus templomba járt át a szomszéd faluba, Tiszaujlakra, mivel ott dolgozott. Az általános azonban az volt, hogy továbbra is megmaradtak „saját” templomuknál, csak a pap személyében történtek változások, mivel az akkor a faluban szolgáló görög katolikus pap az aposztázia megtagadása után elmenekült. „*Csak abba születünk, ahhoz voltunk szokva... nem volt itt a pravoszlávval nagy eltérés, csak a Hiszekegyet ahogy mondtuk, nem azt mondtuk, hogy hiszek egy katolikus, hanem hiszek egy közönséges (anyaszentegyházban).* És mikor hozta a pap a szentséget kifeje, nem a pápát emlegette, hanem a pátriárkát.” „*Édesapám azt mondta mindig: ide figyeljétek, Isten csak egy van, nincs olyan, hogy ez görög, ez katolikus, ez református. Tehát akkor ez a mi templomunk, ide nekünk menni kell.*” „*Jártunk... hát az a mi templomunk volt, nem volt az pravoszláv! Hát a pászkát is akkor szenteltük, mikor kellett, akkor ünnepeltünk, mikor kellett.*” „*Még ha pravoszláv is volt a pap! Úgyis úgy tartotta (a szertartást), ahogy mi mondtuk neki.*”

Az interjúrészetek jól mutatják azt, hogy a közösség idősebb tagjai hogyan élték meg ezt az időszakot. Az egyik az „egy Isten” fogalma, ami mintegy „legitimálja” a görög katolikus gyülekezet tagjai számára azt, hogy pravoszláv pap által, ukránul tartott szertartásokra járnak. Ezzel tehát egy olyan „keretet” teremtettek, melyben a liturgiai hasonlóság alapján egy közösséget alkottak a pravoszlávokkal. Ennek a „tágabb keretnek” a létrejöttében fontos szerepet játszott a vallás gyakorlásának megszokott rendje – például, hogy ugyanazon a napon ünnepeltek, ugyanazokat az ünnepeket, ugyanúgy tartották. Másrésztől magát a közösséget nem is igen tartották pravoszlávnak.⁸ A templom, amibe jártak, és maga a közösség összetétele is nagyrészt ugyanaz maradt. „*Nekünk semmi változás nem volt, csak a papoknak. Ez az ő ügyük volt, mi pravoszlávnak sose vallottuk magunkat.*” Azt, hogy a gyülekezet tagjai az áttérést a „papok ügyének” tekintették, az is alátámasztja, hogy sokan az interjúrészetben is megemlített „Hiszekegyet” a pappal ellentétben nem a pravoszláv, hanem a görög katolikus szöveg szerint mondták továbbra is. Ami a legnagyobb nehézséget okozta, az a magyar nyelv használatának megszűnése volt a szertartásokban és a prédikációkban (bár szó esett egy olyan, ukrán származású pravoszláv papról is, aki a szertartást megtanulta magyarul, csak a prédikációt mondta ukránul – ez alatt az időszak alatt egyébként több pap is szolgált a faluban). „*Jó, megértém én azért, hogy mit mond, hiszen tudom fejből a misét, azt az éneket, azt az imát, azt a mindent tudom én magyarul! Na de ha megállt egy prédikációt mondani, hát nem tudtuk, hogy mit mond. Nem értettük, elszunyókáltunk a szentbeszédén.*” „*Hát mondom, nekünk nincs semmi bajunk az ukrán papokkal, csak mi magyarok vagyunk! Ez magyar község. Hogy van benne egynehány ukrán? Azok leköltöztek ide. De ez magyar község volt, hát itt vagyunk a határszélen.*”

Amikor rehabilitálták a görög katolikus egyházat, és a tiszaujhelyi egyházközség is visszakapta a templomot és a parókiát, a közösség minden tagja „újra” görög katolikus lett (az idézőjel használata a fentiek alapján indokolt, hiszen végig görög katolikusnak vallották magukat). Nem állt fenn tehát

⁸ Tiszabökényben pl. a mostani pravoszláv pap elmondása szerint nem tudja „ugyan-azt” a pravoszláv szertartást tartani az alapvetően görög katolikus múlttal rendelkező, azokhoz a tradíciókhoz ragaszkodó – bár magukat pravoszlávnak valló – közösségben. (Gesztli 2002: 32)

olyan konfliktushelyzet, mely a közösség felekezeti megoszlásából fakadhatott volna. Ez nem történt így minden faluban: a már említett szomszédos községben, Tiszabökényben például a közösség egy része továbbra is pravoszláv maradt, az addig ott szolgáló pravoszláv pap vezetésével. Így abban a községben mind a mai napig közös templomhasználatra kényszerülnek, ami rengeteg konfliktust vált ki az ekképpen „kettészakadt” gyülekezet tagjai között (sőt, az ő esetükben pont a naptárváltás volt az, ami enyhített a konfliktuson, hiszen azóta nem egy napon tartják ünnepeiket, így a templomhasználat – legalábbis ebben a kérdésben – megoldódni látszik... (Gesztí 2002: 9). Tiszaujhelyen is voltak olyanok, akik inkább a pravoszláv egyházközségbe tartoztak volna továbbra is. Ők – a falubeliek emlékei alapján – ukránok voltak, akik számára inkább az egyházi szláv nyelven végzett liturgia, az ukrán nyelvű prédikáció felelt volna meg. „*Inkább az ukránok nem akartak újra görögök lenni, de aztán ők is visszasimultak*” Az ukránoknak (és ruszinoknak) a pravoszláv vallással való azonosítása nem csak a „pravoszláv idők” szempontjából gyakori. Ugyanezt figyeltem meg a naptárváltással, a „vallásosság” fogalmával kapcsolatban is, ezt az alábbi fejezetekben tárgyalom majd.

Ezen emlékek és interpretációk értelmezése adta az első olyan pontot kutatásom során, amely révén képet kaphatunk az etnikai elkülönülésről, amely egy adott – a liturgiabeli hasonlóság és a történelmi „összefonódás” alapján létrejövő – vallási kereten belül nyilvánul meg.

A pravoszláv egyházközség megalakítása

Mint már említettem, idén nyáron megalakították a pravoszláv egyházközséget is a faluban, s a leendő pravoszláv templom alapkövét is letették. Egyik adatközlőm elmondása szerint két-három fiatalabb ember alakította meg az egyházközséget, miután egy Lembergben tett látogatás során egy az ottani pravoszláv templomban, „*megszállta őket valami, egy ihlet, hogy nekik ezt kéne tenniük*”. (A történethez hozzátartozik az a – mostani „keveredésre” rimelő – csattanó, miszerint az „igazából” egy görög katolikus templom volt...) Mindez a naptárváltás után nem sokkal, 2002 nyarán történt. Az alapkövő letétele, a templom felszentelése sokat sejtető tényekkel szolgálhat a görög katolikus és a pravoszláv közösség jövőbeni viszonyát tekintve. A görög katolikus templomot Kisboldogasszony napjára, Szűz Mária születésének emléknapjára szentelték. Ekkor van tehát a templombúcsú, mely a gyülekezet életében az egyik legfontosabb ünnepnek számít minden évben (Bartha 1999: 161). Ez a naptárváltás előtt, tehát a Julián-naptár szerint szeptember huszonegyedikére esett, amit ez évben már az új naptárak megfelelően szeptember nyolcadikán tartottak meg. A pravoszláv templomot szintén a Kisboldogasszony napjára szentelték fel, az ő templombúcsújuk, mint minden más is azonban a régi naptár szerint tartandó. A faluban tehát ezután is lesz szeptember huszonegyedikén templombúcsú, csak éppen nem a görög katolikusoknak, hanem a pravoszlávoknak...

Azt, hogy mennyien témek át a pravoszláv egyházközségbe a görög katolikus gyülekezet tagjai közül, az egyházközség alapításának új keletűsége miatt megbecsülni sem lehet még. A pravoszláv egyházközség alapításának és a naptárváltásnak a hatása, ill. maga az a kérdés, hogy vajon a váltás miatt témek-e át a régi naptárt követő, a liturgia szempontjából csaknem azonos – bár nem magyar nyelvű – rítusú egyház köreibe, további kutatásokat igényel. Az azonban, ahogyan a görög katolikus közösség magyar tagjai gondolkodnak a „potenciális áttérőkről”, ismét egy vallási-etnikai elkülönülés irányába mutat. „*Oda inkább csak ezek az oroszok mennek.*” „*Inkább akik ide betelepültek, ezek a felvidéki huculok mennek a pravoszlávba... amnyira oda vannak kötve ahhoz a dátumhoz!*” – ez volt nem egy interjúalanyom véleménye.

Etikum, vallás és vallásosság a váltás tükrében

Az általam kutatott közösségben általánosan elterjedt vélekedés az, hogy a pravoszlávok „vallásosabban” a más felekezeti csoportoknál. A „vallásosság” jelen esetben nem hitbeli különbségként, a hit

„erősségének” eltéréseként, hanem bizonyos szokásokhoz való ragaszkodásként, a hitélethez, a valóság gyakorlásához kapcsolódó fogalomként értelmezendő. Magáról a pravoszláv liturgiáról is hallottam a már említett „szebben végzik” megállapítást. Az egyik görög katolikus pap kérdésemre, hogy miért szebb a pravoszláv szertartás, azt felelte, hogy ott nagyobb hangsúly van az énekeken, magán a liturgián, ami ezáltal mélyebben kifejezhet olyan vallási tartalmakat, amik a görög katolikusok esetében inkább a prédikációban jelennek meg. A bizánci szertartású egyházakban az összes érzékszerve kifejtett hatás hangsúlyos. Így az ének, a tömjénezés, maga a templombelső és az ikonosztázion mind fontos szerepet játszik az alapvető harmónia megteremtésében, mely „segíti” a híveket a vallási tartalmak átélésében és elmélyítésében (vö. Thöle 2001). Véleménye szerint a pravoszláv egyházban a papok énektudásának képzésére is nagyobb figyelmet fordítanak. Itt tehát megint azt láthatjuk, hogy a „mélyebb vallásosságot” a szertartás szépségével kapcsolják össze.

Azzal kapcsolatban, ahogyan a nem magyar lakosságról, annak vallásosságáról gondolkodnak, tisztázni kell a „hucul” kategória jelentését. Észrevételeim alapján a hucul kifejezést sokan alkalmazták az ukránokra és a ruszinokra is, sőt, gyakran találkoztam az „oroszság” kifejezés használatával is. Mindkét kategória a községbe történetileg később betelepült, nem magyar ajkú lakosság megnevezésére szolgált, ill. sokan „hucul falunak” nevezték a Tiszaújhely környezetében elhelyezkedő, nem magyar többségű falvakat is, jöllehet a nem magyar lakosság is etnikailag meglehetősen összetett, s maga a hucul megnevezés a ruszinok, azon belül a „hegylakók” egy csoportját jelöli (Bonkáló 1996:63). A hucul elnevezés eredetileg gúnynév volt, jelentéséhez a mai napig pejoratív fogalmak tapadnak. A „hucul”, „oroszság” stb. kifejezések használata tehát a „nem magyarok” megjelölésére szolgáló sztereotipikus jelzőként jelenhet meg.

Ha „általában” kérdeztem interjúalanyaim véleményét a „nem magyarokról”, a ruszinok pozitívabb megítélés alá estek. Sokan emlegették pl. a „legendás” ruszin–magyar barátságot, a ruszinoknak a szabadságharcban játszott szerepét, míg az ukránokban az ukrán állam megtestesítőjét, a kisebbségek elnyomóit látták. Mindennek fényében figyelemre méltó jelenségnek találok azt, hogy az egyazon vallási közegben létrejövő etnikai elkülönülés szempontjából a fent említett különbségtétel mellett e két etnikum a vallás mentén egy kategóriába kerül a magyarok megítélése szerint (ilyen szituáció pl. a naptárváltás vagy a pravoszláv egyházközség megalakítása). A hucul, „oroszság” kifejezések tehát alapvetően egy számukra egyértelműen meghatározott csoportot jelölnek, mely, mint azt az alábbi idézetek is tanúsítják, a vallás mentén fogalmazódnak meg, „vallási kategóriákként” is értelmezhetők – mind a vallásosság, mind a naptárváltás szempontjából. „*Itt (ebben a járásban) több oroszság van, jobban bele van gyökereződve a vallásba.*” „*Ott (Nagyszőlősen) nem merik megszavazni (a naptárváltást), ott a fele huculság... Fancsikán, Ardón sem merik, ott is huculság van.*” „*Ez a huculság több ünnepet tart (a pravoszláv egyház tagjai), azok vallásosabbak... ott nem mennek az aszonyok kendő nélkül a templomba!*”

A fentiekben beszélgetőtársaim azt magyarázták, mi lehet annak az oka, hogy a nem magyar többségű településeken a görög katolikus egyházközségek megmaradtak a régi naptár használatánál. Az első idézet elsősorban azt mutatja, hogy a naptárváltást vallási kérdésként élik meg, nem csak „dátumváltatásként”, ahogyan számukra – és számomra is – az atya hangsúlyozta. A másik azonban már kifejezetten etnikai elkülönülésre utal, mely a naptárváltáson keresztül nyilvánul meg. Arra a kérdésemre, hogy szerintük vajon miért a nagyszőlősi járás „maradt ki” annak idején a naptárváltásból, általában kétféle választ kaptam. Az egyik a háború, „közbejövetelében” látja a fő indokot. A másikban viszont szintén etnikai utalás rejti: mivel ebben a járásban alacsonyabb a magyarok aránya, nem lehetett a naptárváltást bevezetni az egyéb etnikumú lakosság ellenállása miatt. Az erre a területre vonatkozó általános vélekedéssel párhuzamosan megtaláljuk ennek lokális „megfelelőjét” is: a második idézetben interjúalanyom külön említ olyan falvakat, melyekben a magyarok aránya alacsonyabb, s ahol a mai napig nem történt meg a váltás. A történelmi tapasztalat, az elmúlt rendszer emlékezete és

az aktuális társadalmi–politikai tapasztalatok tükrében – az alapvetően több etnikumot magában foglaló – „többségtől” való elhatárolódás a naptárváltás kapcsán jelenik meg.

Azon túl, hogy a pravoszláv tradíciótól való elhatárolódásra és etnikai elkülönülésre „ad alkalmat”, a naptárváltás az etnicitás egyéb aspektusait is közvetítheti. „*Újhely tiszta magyar falu volt, de már be vagyunk keveredve... most mi is úgy térünk át, ahogy Magyarba van.*” „*Az egész világ így tartja (az ünnepeket), miért mi tartjuk másképp?*” A naptárváltás és ennek egyik legfontosabb következménye, az ünnepek időpontjainak megváltozása tehát fontos kapocs az „anyaországgal” is. Egy másik fontos tényező, hogy azok a magyar nyelvű énekeskönyvek, melyeket a gyülekezet használ, Magyarországról valók, és ezekben az énekeskönyvekben az ünnepek napok a Gergely-naptár szerint vannak feltüntetve. Eddig tehát mindig előre kellett számolni, hogy az ünnepek dátumát megkapják, a váltás után viszont azokra a napokra „tevődtek át” az ünnepek, amelyek az énekeskönyvekben szerepelnek.

E két komponensből – a nem magyarok ellenkezése a naptárváltással kapcsolatban, ill. ennek jelentősége a Magyarországhoz fűződő viszony szempontjából – adódik a harmadik: a nem magyarok szerepe a naptárváltás nyomán kibontakozó konfliktusban. Láthattuk már, ahogyan a pravoszláv vallás, az „oroszság” és a „mély vallásosság” összefonódik a magyarok szemében. Azt is, hogy – többek között – emiatt nehézkes a közösség tagjai szerint a naptárváltás bevezetése. Mikor a naptárváltást megelőző időszokról beszélgettünk, sokszor szóba került, hogy a nem magyar nyelvű görög katolikusok is eljártak a szertartásokra, s jelenleg is „*szép számmal akad ruszin is, ukrán is*” a görög katolikus egyházban: a közös rítuson való részvétel a konfliktusmentes egymás mellett élés szempontjából jelent integráló erőt. „*Nem nagyon tudnak magyarul, de azért kell nekik a görög vallás*” A naptárváltás azonban a magyarok szerint ebben a tekintetben is változásokat idézett elő. „*...most, hogy átmentünk a vallással az eredeti görög katolikusra, ők (a nem magyarok) ebbe most nem egyeznek bele. Ha nem akadt volna egy olyan ember, aki annyira pravoszláv hívű, akkor ülne mind a helyén a templomban.*” „*A püspök is olyan szennyen beszélt velünk... hát az is hucul! Az se magyar, hogy a fene enne meg!*” „*Mert ugye most itt ez a különbszet, mióta az ünnepek így bekaravodtak... szerintem az lenne a legjobb – mert egy Istent imádunk, igaz? –, ha egy vallás lenne, nem százféle. Így megvan az ellentét a népek között is.*” Az utolsó idézetben beszélgetőpartnerem már egyértelműen a konfliktus által feltárt etnikai törésvonalakra utal.

Vallás és etnicitás: reformátusok és görög katolikusok

Mint láthattuk, a vallásban a saját kultúra és etnicitás fejeződik ki a „többiekkel” szemben, mely kisebbségi környezetben felerősödik (Papp 2001: 144). Azonban a magyarok is több felekezethez tartoznak: reformátusok vagy görög katolikusok (nem a keresztelkedés, hanem a Tiszaújhelyen létező egyházközségek szempontjából). Így a „magyar felekezetiiség” – a fentiek alapján – a pravoszláv vallással szemben fogalmazódik meg. Megemlítendő, hogy mivel a görög katolikus egyháznak jelenleg is vannak nem magyar tagjai, a számukra megfogalmazódó „másság”, az ő „önbesorolásuk” feltérképezése további kutatásokat igényel. A magyar görög katolikusok és reformátusok kapcsolatának tárgyalására az alábbiakban kerül sor.

A vallási értelemben vett vegyes házasságok között találunk római és görög katolikus, ill. református–görög katolikus házasságokat is. Mint már említettem, a római katolikusok általában a görög katolikus templomba járnak családtagjaikkal. A reformátusok esetében – mivel a községben van református templom – más a helyzet. A tradíció alapján az ilyen családokban született gyermekek nemüknek megfelelően öröklik anyjuk vagy apjuk vallását. Olyan eset is előfordult, hogy az egyik szülő „lemondott” arról, hogy gyermekét az ő vallása szerint kereszteljék meg, így a testvérek ugyanabba a templomba és hittanórákra járhatnak.

A görög katolikusok és a reformátusok viszonyát nem csak a számos vegyes házasság kapcsán elemezhetjük. Mintegy hat évvel ezelőtt vezették be az ökumenikus imahét tradícióját a faluban. Minden télen van két olyan nap, amikor a görög katolikus és a református hívek „ellátogatnak” egymás templomaiba, ahol közös istentiszteleten vesznek részt. Ezek alkalmával a görög katolikus templomban a református pap, míg a református templomban a görög katolikus pap szolgál. Bár elsősorban a vallási ökumenizmus és nem a magyarságtudat „erősítésén” van a hangsúly, több beszélgetőpartnerem is úgy ítélte meg, inkább csak a magyarok vesznek részt ezeken az istentiszteleteken. Valójában tehát az, ahogyan ők élnek meg, ill. értékelik ezeket az alkalmakat, utal arra, hogy az ökumenikus imahetek az etnikai identitás kialakítására és elmélyítésére adnak lehetőséget. Kérdeztem őket arról is, vajon a most megalakult pravoszláv egyházközösség tagjai eljárnak-e majd ezekre az együtt imádkozásokra. „*A pravoszlávok gyűlölik a görög katolikusokat, akkor a reformátusokat még jobban gyűlölik. Nem hiszem, hogy eljárnak ezekre a közös imádságokra.*” „*Az az igazság, hogy a pravoszlávokkal nem nagyon lehet szót érteni.*”

A közös rítuson való részvétellel a saját közösséggel való kognitív és érzelmi azonosulást idézi elő (vö. Durkheim 2000). Ezen együttlétek alkalmával tehát a vallási ökumenizmuson belül lehetőség adódik a közös etnikus tartalmak elmélyítésére, a rítus átélése, „Jelki pillanatai” által. „*Az egy olyan egybetartás, egy olyan élmény, hogy jaj, hát mi együtt vagyunk, együtt imádkozunk, hogy ne húzzunk széjjel két oldalra... így egybetart az egész falu.*” Ezekben az alkalmakban a szakralitást, a közös rítus átélését e „Jelki pillanatok” tartalmazzák, mivel ezen „alkalmi gyülekezést” tagjai nem ismerik egymás szertartásait, énekeit, így ezekben nem tudnak részt venni.

A fentiek fényében érthetővé válik az etnikai egységen belül megfigyelhető vallási, rítusbeli elkülönülés. Tiszteletben tartják egymás vallását, de a görög katolikusok inkább éreznek szertartásbeli – és ennek köszönhetően vallásbeli – hasonlóságot a pravoszlávokkal, mint a reformátusokkal. A következő interjúrészletben egy idős asszony beszél református vejeéről, aki görög katolikus menyasszonya „kedvéért” át akart keresztelkedni az ő vallására. „*Abból sose lesz görög katolikus, abból semmi se lesz! Sőt, megfogja csúfúságotni a vallást, aki csak úgy ott tudja hagyni! Abba bele kell nevelkedni, arra tanítani kell a pulyát!*” „*Nekem ez a szebb, mert én ebbe nevelkedtem... nálunk például a templom is sokkal szebb (mint a reformátusoknál).*” Ebben az esetben a vallási különbségtétel az etnicitáson belül kap hangsúlyt.

Az eddigiekben utaltam már arra, hogy a „nem magyarok” viszont a magyarokat inkább a református vallással, míg a görög katolikus vallást a ruszinokkal azonosítják. Ezt a magyar görög katolikusok is érzékelik, ez a vélekedés kellemetlenül érinti őket, hiszen ők magyarnak tartják magukat... „*Mi-ránk mindig azt mondták, hogy a görög katolikusok oroszok. Volt az utcában egy asszony, ő mondta mindig a szomszédasszonyának: Anna asszony, harangoznak az oroszoknál! És ezt mindig olyan gúnyosan mondta...*” Sőt, magában a görög katolikus vallás gyakorlásának feléledésében sokan a ruszin nemzetiségi érzelmek felerősödését, a ruszin identitás manifesztációját, ill. annak lehetőségét látták. „*A kárpátaljai görög katolikus egyház újraengedélyezésével egy időben feltámadt a hívek addig titkolt identitásvágya is. A görög katolikus vallás ugyanis a kárpátaljai ruszinok számára nemcsak hitbeli kérdés, hanem nemzeti identitásuk szerves része*” (Botlik 1997: 299). Talán a magyarságtudat kifejezésére irányuló törekvések ezért is jelennek meg intenzíven a váltás kapcsán. S talán éppen ezért érdekes jelenség a magyarok részéről a ruszinok konfliktusbeli viselkedéséről kialakított kép: az, hogy a ruszinok nem maradnak a görög katolikus egyház köreiben.

„Vallási ökumenizmus” a mindennapokban

A reformátusok és a görög katolikusok együtt élésének szempontjából még egy dolgot figyelembe kell venni: az ünnepnapok és a munka viszonyát. Eddig az volt a szokás, hogy a vegyes házasságokban mindkét ünnepet megtartották. „*Egyik menyem református, ők Feketeadóba laknak, egy ilyen*

fele-hucul faluban (...) Ha neki volt ünnepe, mi mentünk oda, a másikon ő jött vissza. A gyerekek is itt voltak kereszteve, minálunk a templomban. „Nekiünk nincs egy református se a családban, de azért nem nagyon dolgoztunk akkor se, mikor az az ünnep volt.”

Annak, hogy a naptárváltás óta ugyanazon a napon ünnepelnek, gazdasági vonatkozásai is vannak. *„Az a kétfajta vallás ebbe a nagy szegénységbe, ez vitte azt, hogy tartsunk egy ünnepet. Aki így felébe volt (vegyes házasságban élt), az örült. Hál' Istennek, mostmár csak egyszer kell tartuk.”* *„Mindig annál tartottuk, aki szerint ment az ünnep. Ez azért is jó volt, mert nem kellett kétszer ugyanott nagy felfordulást csinálni.”* A váltást tehát a vegyes házasságban élők közül a legtöbben nagy örömmel fogadták (az egyik, tanulmányom elején szereplő interjúrésztben is erre utal egy a naptárváltást ellenző aszszony).

Tapasztalataim szerint azonban a nem vegyes házasságban élők is fontosnak tartják, hogy ezentúl együtt ünnepelhet a kétféle felekezetű lakosság. Nem csak a vegyes házasságokra volt jellemző mindkét ünnep megtartása. A másik vallását mintegy „tiszteletben tartva”, sokan nem dolgoztak a görög katolikusok közül azokon a napokon sem, amikor a reformátusok számára ünnepnap volt. Ez a „hagyomány” sok református részéről kölcsönös volt. Ez szintén az egymás mellett élés szempontjából fontos: az etnikai összetartozás egy valláshoz kapcsolódó tradíció mentén nyilvánul meg.

Amióta bevezették a Gergely-naptárt, a Julián-naptár szerinti ünnepeken a legtöbben – noha ezek a napok már nem számítanak ünnepnapnak –, nem dolgoznak sem földjeiken, sem a ház körül. Mint ahogyan ők interpretálták ezt számomra, nehéz még megszokni, hogy azokon a napokon nincs ünnep. *„Egy vallás van, és kész. Nem azt mondom, mert ha van az a vallás is, az az ünnep, amit otthagytunk, nem állok neki se mosni, se takarítani, se kapálni. Viszont a templomba se megyek, nincs is itt semmi szolgálat, itt minden csak az új után van.”* *„Kicsit furcsa... van úgy, hogy jön az ünnep, nyáron is volt ilyen eset, azt mondja a szomszédasszony – minden nap megy ő is dolgozni –, azt mondja, hát én nem tudtam, hogy ünnep van, hát mostam, és hát szólt a harang, nem tudtam, miért szól, ünnep van, vagy mi van? De lássa, hogy a másik szomszédasszony is seprí a járdát. És kiáltsa neki: ünnep van máma, vagy miért harangoznak? Azt mondja, nincsen, hát nem mondta a pap! És akkor ez az asszony, aki beáztatta, ki is mosta a ruhát. Mikor már végzett vele, látja, jön a sok nép a templomból. Jaj, azt mondja, hát lássa, be van kavarva ez a vallás!”* *„Mikor az a karácsony lesz, akkor is azt az egy tepsi tészta, kis húst, valamit az ember elkészíti... a régi emlékezetére. Nem tudok még dolgozni azon az ünnepen.”* Az ünnepnapok a vallás szakrális és rituális tartalmaival szoros kapcsolatban állnak: e napok jelentik a „szent időt” a mindennapok körforgásában. Az együtt ünneplés, a közös rítusokon való részvétel emellett jelentős társadalmi esemény, mely kohéziós erőt jelent a közösség tagjai számára. E két dolog, amellet, hogy arra a már említett tényre utal, miszerint a naptárváltást valláson belüli változásnak élik meg, az új ünnepnapok megszokásának nehézségét, problematikáját is magyarázhatja.

A naptárváltás vizsgálatának egyéb aspektusai

Generációs különbségek?

Alig volt olyan, idősebbekkel készült interjú, melyben ne bukkantak volna fel az „ebbe születtem, ebbe is halok meg”, ill. az „ebbe születtem, ehhez vagyok szokva” kifejezések. Ezt sokan leginkább akkor említették, mikor a „pravoszláv idők” került szóba, tehát a görög katolikus vallás beszüntetésének időszaka, mintegy ezzel indokolva azt, hogy eljártak a pravoszláv rítusokra. Ám volt olyan is, aki épp ezt használta érvként, magyarázatként, amiért rossz szemmel nézi a naptárváltást. *„A fiataloknak mindegy, de nekem már nem mindegy”* – mondta például az egyik a naptárváltást leginkább ellenző aszszony. A fiatalokkal erről a kérdésről beszélgetve is az derült ki számomra, valóban beszélhetünk kor-

osztály szerinti megosztásról a váltás megélésének és értékelésének szempontjából. A fiatalok azzal érveltek, hogy nem lehet megvárni, amíg nagyszülei generációja kihal, hiszen addigra szülei érnék el ugyanazt a kort, nekik esne nehezükre az átállás. „Ha meg őket is megvárjuk? Addigra mi öregsünk meg és így tovább. Akkor soha nem történne meg itt az átállás.”

A generációs különbség abban is megnyilvánul, hogy az idősebbek a fiatal papban és a község fiataljaiban látják az ügy aktívabb résztvevőit. Maga István atya is úgy ítélte meg, hogy inkább a fiatalok élnek meg a magyarság szempontjából tudatosan a váltást, számukra vált világossá annak igazi jelentése. Hozzá kell tennem azonban, hogy jó pár idős ember is aktív szerepet vállalt a váltás körül kibontakozó konfliktusban: az aláírásgyűjtésben, vagy akár az Ungvárra utazásban is. Ennek oka leginkább a paphoz való nagyfokú ragaszkodásukban, iránta érzett szeretetükben kereshető: ezáltal azt is meg akarták akadályozni, hogy az atya elköltözzön a faluból. A konfliktus ennek köszönhetően mégiscsak egyfajta „egységbe fogta” a különböző generációk tagjait, ha megmozdulásuknak eltérő motivációi is voltak.

Az idősek többsége úgy gondolja, hogy bár nekik sokkal nehezebb hozzászokni az „új ünnepekhez”, azaz azok új időpontjához, teret kell engedni a változásnak. Ez a váltás fontos tartalmakat rejt magában számukra is – ha azok implicit módon nyilvánulnak is meg.

A „valóságról” és a „butaságról”

Hogyan tudatosítják magukban a közösség tagjai a naptárváltás fontosságát? Hogyan interpretálják, legitimálják szükségességét, helyénvalóságát önmaguk számára? Számukra a Gergely-naptár dátumai az „igaziak” – köszönhetően többek között a már említett énekeskönyveknek is, melyek ezeket az időpontokat tartalmazzák. De megemlíthetem azt is, hogy sokan a Julián-naptár használatát a pravoszláv vallással, ill. a nem magyar görög katolikusok ünnepeivel azonosítják. Azon túl, hogy a – legtöbb interjúalanyom interpretációját követve – „most ünnepelnek a valóság szerint”, a Julián-naptár eddigi használatára is egységesnek tűnő magyarázatokat kaptam. Ez pedig az ősök „butasága”, tanulatlansága. Szerintük emiatt „számolták el magukat” az ókori népek, s emiatt estek eddig ünnepeik más napokra. „Ezt a Szemedi (a munkácsi püspök) szépen meg is mondta, hogy a mienk az őnapítár szerint van. És akkor az emberek butábbak voltak, mint most, és tizenhárom hónapot számoltak egy évre. Butábbak voltak, még iskolába se nagyon jártak... kétezer évvel ezelőtt!” „Úgy hallottam nagymamától, hogy régen tizenhárom hónap volt, mert tizenháromszor jött fel a hold egy év alatt.” „...most átmenünk a vallással az eredeti görög katolikusra, mert minden imakönyvben úgy van a dátum, ahogy most fogunk ünnepelni.” „Akönyv egy, csak tizenhárom nappal később kell ünnepelni. Ezt jelenti a pravoszláv:” „Hát hogy néz az ki, hogy két karácsony, két húsvét? Jézus nem születhetett meg kétszer, igaz-e? Isten is csak egy van, ezt imádjuk mindannyian...”

A „valóság”, az „igazság” tehát csak egy lehet, melynek alapja Jézus életének periódusai. Mint ahogyan minden ember, ő is csak egyszer születhetett meg, csak egyszer halhatott meg... E „valóság” jelentése mellett a régi naptár használata egyfajta „szokásrendszerként” fogható fel, mely az ünnepekben ugyanazokat a vallási-szakraális tartalmakat fejezi ki. Ezért van az is, hogy – ellentétben István atya interpretációjával, miszerint nem a vallásban, csak az ünnepek időpontjában történt változás –, sokan a váltást vallásbeli változásnak élik meg. Ezt jól mutatja az interjúrészekből idézett szóhasználat is („átállunk a vallással” stb.).

Nem csak azt látjuk tehát, hogy az új naptár használatára a többi, a magyarországi magyarok vagy a római pápa követése, az egységes ünneplés alapján „formálnak jogot”. A Gergely-naptár „valósága”, „igazsága”, mely létjogosultságát adja, egyfajta „racionális gondolkodás” alapján bírálódik el.

Összegzés

István atya és felesége úgy látják, a naptárváltás az öntudatban játszhatna fontos szerepet, bár ennek üzenete véleményük szerint a hívek nagy többségéhez nem jutott el. Ez az „öntudat” lehet mind vallási, mind etnikai öntudat is, melyet valójában korántsem választhatunk szét ilyen tisztán: egymásból következő, egymásba fonódva nyilvánulnak meg azáltal, hogy a különböző vallási és etnikai kategóriákat egyes szituációkban, vélekedésekben egymás „szinonimájaként” használják. Azáltal, hogy a naptárváltás nyomán kialakult konfliktushelyzetben a nem magyarokat hajlamosak a pravoszláv egyházhoz rendelni – még akkor is, ha a görög katolikus közösség egyébként több etnikumot foglal magába –, egy adott vallási kategóriát egy adott, a multietnikus közegben a „másikat” megtestesítő csoport besorolására alkalmazzák.

A görög katolikus liturgia során a magyarságtudatot a magyar nyelv és a Gergely-naptár használata, vagy akár a templombúcsú alkalmával elénekelt magyar Himnusz is közvetítheti a hívek számára. A naptárváltás tehát – az eddigiekben említett értelmezési lehetőségek alapján – egyrészt elhatárolódás a pravoszláv tradíciótól, másrészt a magyarsághoz tartozás megerősítése.

Az etnikus tartalmak közvetítését tudatosan végző pap azon túl, hogy különböző közösségformáló tevékenységeket indított el a községben, a reformátusokkal is intenzív kapcsolatot alakított ki. A vegyes házasságok nagy száma, ill. annak a szokása, hogy egymás ünnepein nem dolgoznak – ezáltal gyakorlatilag megtartják azokat –, már önmagában élénk kommunikációra utal a két felekezet tagjai között. Az évente megtartott közös istentiszteletekben vagy abban a jelenségben, hogy a görög katolikus hittanórákon akár a gyermekek református testvérei is részt vesznek, a vallási ökumenizmuson belüli etnikus tartalom elmélyítését célzó törekvések fejeződnek ki.

A bizánci szertartású, így csaknem azonos – vagy teljesen azonos – vallási hagyományokkal rendelkező, multietnikus közösségben a tradíció megváltoztatása, ill. a változás megélése, megítélése, interpretálása etnikai elhatárolódásként értelmezhető. A reformátusok esetében pedig ez a tradícióváltás mélyíti el a vallási ökumenizmusban és az együtt élés egyéb aspektusaiban rejlő etnikus tartalmakat.

A valláson belül kifejeződő etnicitásnak, a történelmi és a mai, mindennapi tapasztalatok vallásmentén történő interpretálásának kulturális antropológiai vizsgálata a makroszinten – ill. regionális szinten – megfigyelhető jelenségek komplexebb valóság tartalmára mutat rá. A felekezeti elhatárolódáson („magyar felekezet” és pravoszlávok) belüli komplexitást a „magyar felekezet” „kettőssége” és a görög katolikus közösség etnikai sokszínűsége fokozza. Mindezek fényében a naptárváltás kapcsán a vallási és etnikai heterogenitáson belül egy homogén „etnikus-kulturális” közeg kialakítása és az etnikus identitás tartalmi tárthatók fel.

A naptárváltás és az általa előidézett változások elemzése – annak folyamatossága és komplexitása következtében – további kutatásokat igényel. Számos megválaszolandó kérdés merül fel a pravoszláv egyházközösséggel kapcsolatban. Részt vesznek-e majd az ökumenikus istentiszteleteken, s ha igen, milyen tartalmakat közvetít majd számukra? Vajon tényleg sok, jelenleg a görög katolikus egyházba tartozó ruszin és ukrán nemzetiségű ember tér át a pravoszláv egyházközösségbe, mint ahogyan arról számos magyar így vélekedik? Hogyan élnek meg és interpretálják ők a naptárváltást saját maguk számára? E kérdések megválaszolásával Tiszaújhely vallási és etnikai identitásáról a jövőben teljesebb, e „pillanatkép” által feltámi törekvő „mely jelentéstartalmakat” tovább boncolgató képet kaphatunk.

Zárszó

Az összegző sorokban feltett kérdések jó része feleletet nyert, ugyancsak jó részüket „átírta” a terep, és számos új kérdés is felmerült – nemcsak a változásoknak, hanem a kultúrák dinamikus jellegének, valamint a kutató elmélyülő kompetenciájának köszönhetően –, melyek további kutatásokra ösztönöznek. Egy antropológiai kutatásnak soha nincs vége, mindig új és új jelentéstartalmai, rejtett összefüggések bukkannak elő, a vallási és etnikai identitás, valamint a multietnikus közegben létrejövő egymás mellett élés és a kölcsönös, a „másikat” érintő vélekedések és attitűdök még mélyebb rétegeit, az interetnikus kapcsolatok, mindennapos interakciók komplexebb mögöttes tartalmait tárhatjuk fel, számos új aspektusból megközelítve.

A tiszajuhelyiek vallási és etnikai identitásáról, interetnikus kapcsolatairól – e sorok írójának reményei szerint – nem egy tanulmány számol majd be a jövőben.

Felhasznált irodalom

Bartha Elek

1999. *Görög katolikus ünnepeink szokásvilága*. Debrecen

Bonkáló Sándor

1996. *A rutének (a ruszinok)*. Basel – Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem

Botlik József

1997. *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó

Durkheim, Émile

2000. A vallásos élet elemi formái. In: *Vallásantológia I.* (Boglár L. – Hollós I. szerk.) Budapest: ELTE Kulturális Antropológia Tanszék

Geertz, Clifford

2001. A vallás mint kulturális rendszer. In: uő. *Az értelmezés hatalma*. 72–119. Budapest: Osiris Kiadó

Gereben Ferenc

1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely

Geszti Zsófia

2002. *Vallás és identitás egy kárpátaljai magyar faluban*. Szakdolgozat ELTE Kulturális Antropológia Tanszék

Ivancsó István

1997. *Görög katolikus szertartástan*. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék

Király Ernő

1995. *Mi, görög katolikusok*. Szent Gellért Egyházi Kiadó

Leach, Edmund

1996. *Szociálanropológia*. Budapest: Osiris Kiadó

Niedermüller Péter

1989 Kulturális etnicitás és társadalmi identitás: a néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei. *Az identitás kettős tükörében* (Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter szerk.) Budapest: TIT 204–234. p.

Papp Richárd

2001. Vallás és identitás a Vajdaságban: egy társadalomtudományi kísérletről. In: *Ezredforduló. A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében* című konferencia előadásai. (Tóth Károly szerk.): 143–171. Dunaszerdahely: Lilium Aurum

Thöle, Reinhard (szerk.)

2001. *Bevezetés az ortodoxia világába*. Budapest: Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója